
КРАСНИЦЬКА О.В.,
викладач, кафедра психології
і педагогіки, Національний
університет фізичного виховання
і спорту України,
м. Київ

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ВИЗНАЧЕННІ ДЕПРИВАЦІЇ

У статті здійснено теоретико-методичний аналіз явища депривації як негативного чинника повноцінного розвитку особистості; узагальнено класифікаційні підходи визначення депривації і представлено класифікацію видів депривації.

Ключові слова: депривація, соціальна депривація, особистість.

В статье теоретико-методический анализ явления депривации как негативного фактора полноценного развития личности; обобщенно классификационные подходы определения депривации и представлена классификация видов депривации.

Ключевые слова: депривация, социальная депривация, личность.

The article presents the theoretical and methodological analysis of the effects of deprivation as a negative factor in the full development of the individual; generalized classification approach presented definition of deprivation and classification of deprivation.

Key words: deprivation, social deprivation, personality.

у сучасних умовах незалежного українського суспільства набуває особливої актуальності проблема підтримки особистості в умовах деприваційних процесів. Зокрема, в останній час соціум, як кризове оточення, дуже часто позбавляє особистість можливостей розвитку. Саме тому соціально-педагогічна наука і практика має сприяти мінімізації негативних деприваційних впливів на особистість, що є одним з основних завдань роботи соціальних педагогів і соціально-педагогічної сфери.

Феномен депривації у наш час активно набуває значущості, оскільки виступає потужним гальмівним чинником для повноцінного розвитку особистості. Такий підхід є ключовим твердженням багатьох досліджень, які визначають депривацію як явище, що впливає на різні сторони людської особистості та означає позбавлення або обмеження людини в певних життєво важливих потребах упродовж певного часу.

Розуміння феномену депривації дозволяє краще побачити витоки багатьох психологічних і соціально-педагогічних проблем, а, отже, і шляхи їх вирішення. Депривацію як механізм обмеження соціалізуючих процесів досліджували значна кількість вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: проблемами загальної депривації займалися У. Голдфарб, Я. Гощовський, Л. Просандєєва, Д. Хебб, Р. Шпіц, А. Фрейд; вплив психічної депривації на особистість вивчали О. Алексєєнкова, Й. Лангмейєр, З. Ма-

тейчек, А. Прихожан, М. Раттер, Н. Толстих, М. Пфаундлер, А. Шлоссмен; проблему сенсорної депривації розглядали Н. Аскаріна, Н. Щелованов; когнітивну депривацію вивчав Д. Брунер; різноманітні аспекти соціальної депривації досліджували О. Гаврилова, Х. Джарімова, С. Котляров, А. Поляничко, О. Спесівцева; проблемами сімейної депривації займалися О. Девятова, А. Рубченко, О. Соловійова; вплив родинної депривації на дитину вивчали Г. Лялюк, О. Максименко; особливості материнської депривації досліджували Я. Авдєєва, Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, О. Золотарьова, С. Мещерякова, Є. Смирнова; освітню депривацію вивчали Л. Бережнова, О. Рогожкіна.

Проте в сучасних соціально-педагогічних дослідженнях недостатньо узагальнено класифікаційні підходи визначення депривації.

Метою даної статті є здійснення теоретико-методичного аналізу депривації як негативного чинника повноцінного розвитку особистості та узагальнення класифікації видів депривації.

Термін депривація походить від латинського *deprivatio* – втрата, позбавлення; введений в науковий обіг соціологом С. Стауффер. Первинне значення поняття – позбавлення духовного обличчя бенефіція (тобто посади, що приносить дохід) – пов'язане з організаційною практикою католицької церкви [3, с. 15]. Надалі термін був запозичений педагогікою, психологією та соціологією.

Проаналізувавши енциклопедичну літературу з цих наук і роботи багатьох вчених, ми дійшли висновку, що депривація у педагогіці та психології розглядається як психічний стан, який виникає у разі відсутності можливості чи її недостатності для задоволення людиною життєво-важливих потреб; у соціології – як недостатність соціально-економічних можливостей людини для задоволення певних її потреб.

Соціорольовий підхід до визначення депривації пропонує таке бачення, що вона може бути наслідком незнання соціальних ролей. Автори стверджують, що депривація впливає на перебіг соціалізації: депривований суб'єкт не підготовлений до відповідного виконання низки ролей, яких очікуватимуть від нього в суспільстві [5, с. 335].

Узагальнення теоретичних підходів до визначення депривації дозволило нам запропонувати визначення депривації як неможливості задоволення людиною певних потреб у зв'язку з обмеженням або відсутністю потрібних для цього контактів чи зв'язків, що може призвести до порушень у розвитку особистості.

Розглянувши поняття депривації, ми вважаємо за доцільне визначити основні підходи до класифікації видів депривації.

Ю. Варій визначив такі два види депривації, як абсолютна і відносна. Під абсолютною депривацією вчений розуміє неможливість для індивіда чи соціальної групи задовольнити свої базові потреби через відсутність доступу до основних матеріальних благ і соціальних ресурсів: продуктів харчування, житла, медицини, освіти та ін.. Поняття відносної депривації включає суб'єктивне сприйняття незбігу ціннісних сподівань і ціннісних можливостей, що боліше переживаються людиною [2, с. 28]. Стан відносної депривації дезорганізує поведінку і діяльність людини, негативно позначається на емоційному стані, міжособистісних стосунках, адаптації до умов середови-

ща. Уперше теорія відносної депривації була введена С. Стауффером, який вважав, що люди відчують депривацію у тих випадках, коли оцінюють своє становище як несприятливе порівняно зі становищем інших індивідів чи соціальних груп. Я. Гошовський вказує на те, що депривована особистість гостро відчуває розбіжності «Я»-жаданого та «Я»-реального й переживає дискомфортні стани [4].

Одні дослідники визначають депривацію як повну і парціальну, інші – як повну або часткову, зміст яких не відрізняється. Б. Микитрумов, А. Кошавцев і С. Гречаний виділяють два варіанти повної депривації – ізоляцію і сепарацію, про які у свій час ще говорили Й. Лангмейер і З. Матейчек. При ізоляції дитину повністю відсторонюють від соціального оточення, що створює ситуацію «розумового голоду». Прикладом є «діти-Мауглі». Сепарація представляє собою розрив специфічного дитячо-материнського зв'язку, який спостерігається при відриві дитини від сім'ї, довгостроковій госпіталізації, відмові від дитини, виховання її у закритому дитячому закладі. Часткова ж депривація є станом, коли відносини між матір'ю і дитиною емоційно збіднені [8, с. 27].

Ще одна типологія дозволяє визначити види депривації, виходячи з її тривалості. Отже, за тривалістю депривація буває: короткотривалою (робота водолаза кілька годин на дні моря, відпочинок на безлюдному острові, хвороба тощо); затяжною (наприклад, перебування космонавтів на навколоземній орбіті); довготривалою (відсутність фізичного навантаження упродовж років, зречення світського життя шляхом самоізоляції в монастирі, членство в культових організаціях (сектах) тощо) [5, с. 336].

А. Маслоу запропонував свій підхід до визначення видів депривації. З одного боку вчений виділяє несуттєву для організму депривацію, яка легко замінюється і не викликає серйозних наслідків, з іншого – депривацію, яку

можна визначити як загрозу особистості, тобто таку депривацію, яка загрожуює життєвим цілям індивідуума, його захисним системам, самооцінці, яка перешкоджає його самоактуалізації, робить неможливим задоволення базових потреб. Вчений зазначає: «Я переконаний, що тільки другий різновид депривації – загрозна депривація служить пусковим механізмом для процесу, як правило, вкрай небажаного для організму» [7]. Дослідник відзначає, що кожна дитина в процесі соціалізації неминуче потрапляє в ситуації, пов'язані з депривацією тих чи інших потреб. Однак не можна забувати про різницю між простою депривацією та особистісною загрозою. Діти, які постійно відчують любов і турботу батьків, у яких сформовано базове почуття довіри до світу, часом з вражаючою легкістю переносять випадки депривації, дисциплінуючий режим, покарання і не сприймають їх як фундаментальну загрозу, як загрозу своїм головним, базовим потребам і цілям [7].

У цьому контексті звертає на себе увагу думка О. Алексєєнкової, що, мова йде не про фізичні позбавлення, а про недостатнє задоволення саме психічних потреб, тобто про психічну депривацію [1, с. 7], яка є одним із видів депривації, в залежності від того, чого саме позбавлена людина.

Даний класифікаційний підхід пропонує визначення багатьох видів депривації. Наприклад, Ю. Волков, В. Добренєков, В. Нечипуренко, А. Попов виокремлюють психічну, соціальну, економічну, організмичну і етичну депривації.

А. Поляничко у своїх дослідженнях розглядала серед головних видів депривації соціальну, сімейну, екзистенційну і закладову, а їх підвидами материнську, патернальну, сенсорну, емоційну, комунікативну, рухову, психомоторну, освітню, когнітивну, інформаційну, культурну, духовну, економічну, статусно-рольову, ціннісно-нормативну, темпоральну, організ-

мічну [9, с. 47].

У психології найчастіше отримують характеристику такі види депривації, як рухова, сенсорна, інформаційна, соціальна, сексуальна, емоційна і материнська. Я. Гошовський поділив прояви депривації на наступні види: психічна, соціальна, сенсорна, материнська, родинна, сімейна, сексуальна, гендерна, комунікативна, інформаційна, перцептивна, когнітивна, афективна (емоційна), екстремальна, економічна (матеріальна), професійна, просторова (локомоційно-кінетична, рухова, психомоторна), харчова, тактильно-кінестетична, зовнішня / внутрішня, перманентна, темпоральна (часова, рання / пізня), експериментальна, закладова, рольова, духовно-соматична, організмична, суб'єктивна, сновидна та ін. І. Фурманов, Н. Фурманова виділяють сенсорну, рухову, емоційну, материнську та психосоціальну депривацію. До цих видів у психології ще додають духовну, пізнавальну, психокультурну і психомоторну депривацію. Хоча Й. Лангмейєр і З. Матейчек головною вважають психічну депривацію і виділяють чотири основні її види: стимульна (сенсорна), когнітивна (депривація значень), емоційна (депривація емоційного ставлення) і соціальна або ж депривація ідентичності.

Проаналізувавши результати численних теоретико-експериментальних досліджень з проблеми депривації, ми вважаємо за необхідне найбільш значимим видом депривації виділити соціальну. Надамо їй характеристику та визначимо складові.

Стан депривації може супроводжувати людину як у дитинстві, так і в дорослому житті. Соціальна депривація суттєво залежить від ступеня задоволення потреб людини, а саме виникає, коли потреби задовольнити неможливо або ж їх задовольняють частково. Як зазначає М. Варій, у дитинстві проблеми психосоціального розвитку мають більш прямий зв'язок із навколишнім середовищем, ніж в інші вікові

періоди. Тому більшість дослідників і розглядають явище соціальної депривації у роки дитинства, підліткового віку, щоб попередити подальші деструктивні зміни особистості.

Діти з відхиленнями в поведінці зазнають серйозних труднощів у різних життєвих ситуаціях. Ці соціальні ситуації впливають на виникнення соціальної депривації. До таких життєвих ситуацій можна віднести: призупинення з різних причин уже створеного зв'язку між суб'єктом і його соціальним середовищем; дитину віддають до дитячого садка; зміна персоналу; перехід суб'єкта з одного закладу до іншого; розлучення батьків тощо [5, с. 335].

Ми вважаємо, що одним із факторів виникнення соціальної депривації є недостатнє надходження соціальних стимулів, наприклад, коли дитина живе в ситуації «соціальної ізоляції».

Таким чином, у своїх дослідженнях ми будемо розглядати соціальну депривацію, перш за все, як негативний механізм соціалізації дитини. І в подальшому будемо виходити з наступного визначення: соціальна депривація – це обмеження соціальних контактів людини, що призводить до виникнення, поширення чи загострення негативних тенденцій виховання та соціалізації особистості, відхилень від певних соціальних норм за рахунок ізоляції індивіда від соціального оточення та соціального середовища.

Соціальна депривація може бути наслідком інших видів депривації. Наприклад, психічної депривації, особливо, коли людина в порядку мимовільної психічної компенсації свого стану втрачає відданість цінностям суспільства, яке її не визнає.

Отже, ми вважаємо за необхідне визначити складові соціальної депривації, а саме: психічну, педагогічну, родинну, пізнавальну, професійну, культурну, організмичну, комунікативну, економічну і просторову. Надамо їм побіжну характеристику.

На нашу думку, психічна депривація – це неможливість задоволення

людиною психічних потреб у зв'язку з обмеженням різноманітних психологічних стимулів.

Різні види психічної депривації в житті часто трапляються одночасно, а ізольовано виявити їх можна лише експериментально. Тому ми вважали за необхідне представити власну класифікацію психічної депривації.

Отож, до видів психічної депривації, як ми вважаємо, належать сенсорна, когнітивна, емоційна, екстремальна, духовна, екзистенційна, сексуальна депривація і депривація сну.

Аналіз досліджень з проблем депривації дозволив одним із видів соціальної депривації виділити освітню, яка, у свою чергу, у деяких випадках тісно переплітається із закладовою депривацією або ж виступає її наслідком.

Проаналізувавши дослідження О. Алексєнкової, Л. Бережної, І. Крупника, О. Рогожкіної стосовно закладової та освітньої депривації, ми дійшли висновку, що вони є різними проявами педагогічної депривації, яка, на нашу думку, полягає у обмеженні можливостей людини для задоволення соціальних та освітніх потреб.

Серед різноманітних видів соціальної депривації особливе місце посідає родинна депривація, яка, на нашу думку, являє собою обмеження можливостей спілкування дитини з її рідними (бабуся, дідусь, тітка, дядько і т. д.) і, як наслідок, позбавлення умов родинного виховання.

Підвидом родинної депривації ми вважаємо сімейну депривацію, що представляє собою обмеження можливостей дитячо-батьківської взаємодії, позбавлення умов сімейного виховання, що є необхідною умовою для повноцінного й повномірнього розвитку дитини та формування всебічно розвиненої особистості.

Звертає на себе увагу той факт, що деякі вчені, наприклад, І. Крупник, ототожнюють поняття сімейної, родинної і батьківської депривації. Ми ж, у свою чергу, розділяємо їх і виділяємо види сімейної депривації: мате-

ринську та батьківську депривацію.

Наступними видами соціальної депривації є пізнавальна, професійна і культурна депривація.

Пізнавальна депривація полягає в ізоляції (самоізоляції) людини від процесів розв'язання різних мисленневих завдань. Йдеться про «розумове навантаження», відсутність якого призводить до гальмування розумового розвитку або навіть його регресу. Розвивається розумова «лінь» [5, с. 336].

На нашу думку, видом пізнавальної депривації є інформаційна, яка являє собою неможливість засвоєння деякої інформації або її відсутність чи обмеження для досягнення певного результату.

Професійна депривація полягає у безробітті, оскільки людина не може реалізувати себе у фаховій діяльності, наприклад, через невизначеність свого подальшого шляху [4].

Ми вважаємо, що професійна депривація може характеризуватися ще позбавленням виконання робочих обов'язків, усуненням фахівця від роботи, недостатнім навантаженням тощо.

Культурна депривації визначається відсутністю або позбавленням необхідних для розвитку особистості культурних ресурсів, наприклад, освіти, знання, виховання [6].

У психології та соціальній педагогії виділяють ще психокультурну депривацію, яка полягає в довготривалому відчуженні особистості від засвоєння суто людських культурних цінностей, насамперед творів мистецтва, літератури, фольклору, звичаїв, обрядів, традицій тощо [5, с. 336].

На нашу думку, поняття культурної та психокультурної депривації є тотожними і ми вважаємо, що доречно говорити саме про культурну депривацію.

Етична депривація пов'язана з ціннісними конфліктами, які виникають при розбіжності з ідеалами суспільства ідеалів окремих індивідів або груп.

Ми вважаємо, що етична депри-

вація є видом культурної депривації і виникає при нестачі етичних ідеалів, норм; незадоволенні моральними нормами певної групи людей, їх поведінкою, яка не відповідає цінностям конкретної особи; позбавленні особистості потреби спілкування з іншими людьми за встановленими правилами поведінки.

Окремими видами соціальної депривації є організмична, комунікативна, економічна та просторова.

Організмична депривація зумовлена набутими індивідуальними недоліками людини такими, як фізична потворність, інвалідність, інтелектуальна недостатність тощо [4].

Економічна депривація полягає у неможливості суб'єкта забезпечити собі прожитковий мінімум чи певні матеріальні потреби [4], причиною чого може бути нерівномірний розподіл доходів.

Комунікативна депривація, на нашу думку, – це нестача спілкування внаслідок відсутності або обмеження мовного середовища людини.

Наступним видом соціальної депривації виступає просторова депривація, що містить в собі рухову і психомоторну депривацію.

Просторова депривація полягає у неможливості або обмеженні задоволення потреби людини у повноцінній руховій активності.

Більшість авторів вважає, що різні види депривації в житті можуть тісно переплітатися чи доповнювати одна одну. Ми у своєму дослідженні схилиємося до тієї думки, що усі види депривації взаємопов'язані між собою і можуть породжувати один одного і проявлятися комплексно в залежності від причин виникнення певного виду депривації. Наприклад, наслідками соціальної депривації дітей, які виховуються в інтернатних закладах, можуть бути сімейна, закладова, освітня, комунікативна та інші види депривації.

На основі узагальнення проаналізованих нами досліджень ми здійсни-

ли спробу запропонувати класифікацію видів депривації, що представлена на рис. 1.1.

Висновки. Депривація – це неможливість задоволення людиною певних потреб у зв'язку з обмеженням або відсутністю потрібних для цього контактів чи зв'язків, що може призвести до порушень у розвитку особистості.

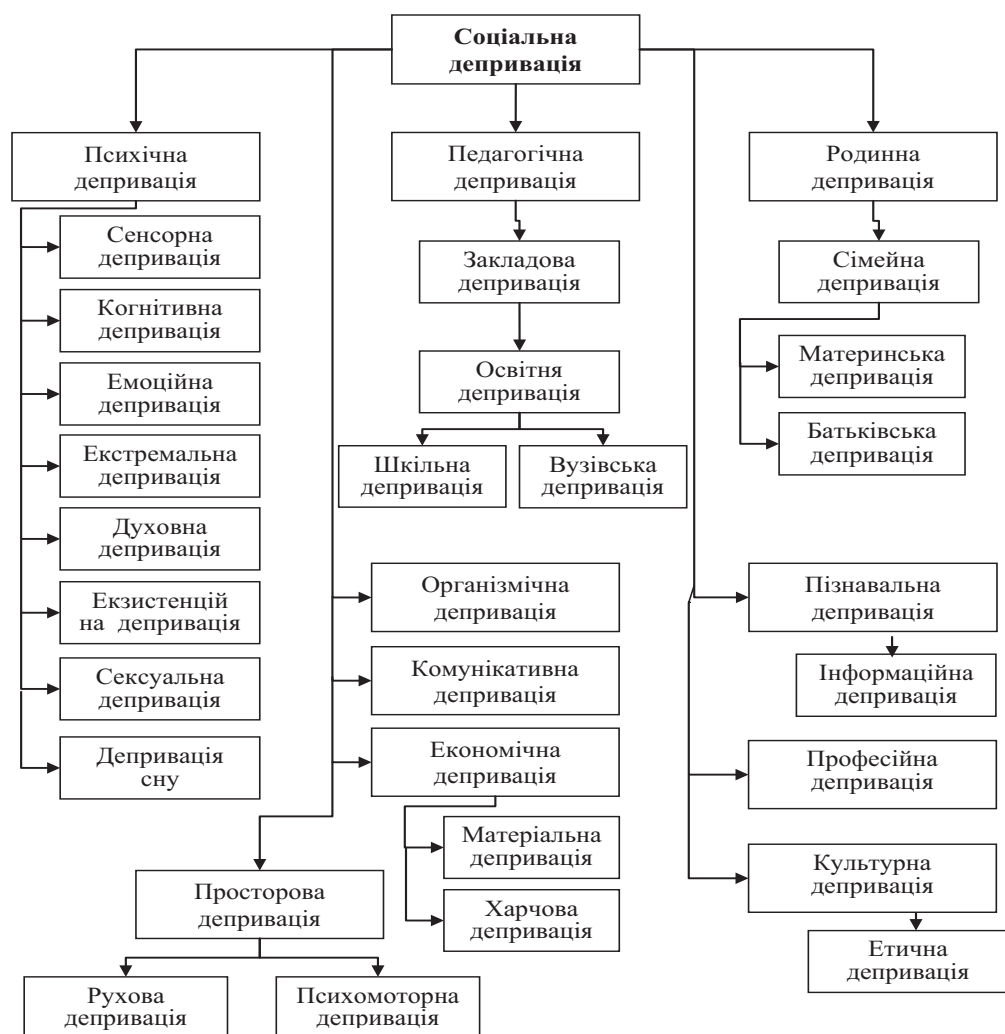
За різними класифікаційними підходами депривація буває: абсолютною

і відносною; повною і частковою; короткотривалою, затяжною і довготривалою; несуттєвою і загрозливою.

У залежності від позбавлених потреб чи можливостей депривація поділяється на психічну, педагогічну, родинну, пізнавальну, професійну, культурну, організмичну, комунікативну, економічну і просторову, які є складовими соціальної депривації.

Таблиця 1.

Модель навчання творчого монологу-розповіді майбутніх учителів німецької мови з використанням прийомів театральної педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеевкова Е. Г. Личность в условиях психической депривации : учеб. пособ. / Алексеевкова Е. Г. – СПб. : Питер, 2009. – 96 с.
2. Варій Ю. М. Психічна депривація студентської молоді України першого десятиліття ХХІ століття / Ю. М. Варій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів, 2008. – Вип. 2. Серія психологічна. – С. 27– 40.
3. Гаврилова Е. В. Психолого-педагогическая помощь младшим школьникам с социальной депривацией средствами коррекционной ритмики в условиях школы-интерната: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Гаврилова Елена Викторовна. – Курск, 2006. – 180 с.
4. Гошовський Я. Вплив депривації сну та інших деприваційних модифікацій на психічне здоров'я особистості [Електронний ресурс] / Я. Гошовський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pp/2009_13/zmist.html.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. / за заг. ред. І. Д. Звереві. – 2-ге видання. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
6. Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии [Электронный ресурс] / Жмуров В. А. – 2-е изд., 2012. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/978/word/kulturnaja-deprivacija>
7. Маслоу А. Мотивация и личность [Электронный ресурс] / Маслоу А. – СПб. : Питер, 2003. – Режим доступа: <http://psylib.ukrweb.net/books/masla01/txt08.htm>
8. Микиртумов Б. Е. Клиническая психиатрия раннего детского возраста / Микиртумов Б. Е., Коцавцев А. Г., Гречаный С. В. – СПб. : Питер, 2001. – 256 с.
9. Поляничко А. О. Подолання соціальної депривації дітей-сиріт у мовах загальноосвітньої школи-інтернату: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Поляничко Анжела олександрівна. – Суми, 2011. – 264 с.